

Het openbaar onderwijs te Barwoutswaarder en Rietveld 1800 - 1929

door G.G. Stolwijk¹

Inleiding

In de archieven van de gemeente Barwoutswaarder wordt niet eerder dan in 1846 gesproken over de oprichting van een openbare school. Kinderen uit die gemeente gingen tot dat jaar naar scholen in Nieuwerbrug, Waarder of Woerden. Officieel dan, wel te verstaan: in het geniep beschikte Barwoutswaarder al zeker sinds 1827 over een onderwijzer in de persoon van Johannes van Houten, die al ruim voor 1847 actief was als schoolmeester, vermoedelijk zelfs al voor 1827².

Burgemeester en Wethouders "ontdekten" dit feit tijdens een door hen (op verzoek van de schoolopziener, de voorganger van de latere onderwijsinspectie) ingesteld onderzoek. Hoewel Van Houten niet op het onbevoegd geven van onderricht kon worden betrapt, waren wel "*sporen aanwezig dat zulks had plaatsgehad*", zowel in Barwoutswaarder als in Van Houtens voormalige woonplaats Woerden.

Van Houten, in het bevolkingsregister 1836/37 van Woerden nog te boek staand als "*barbier*", gaf ook toe dat hij "*voormaals wel eenig onderrigt aan eenige kinderen*" had gegeven, maar dat hij er zich niet van bewust was geweest dat hij daarmee een overtreding beging. Hij was toch in het bezit van een "*algemeene toelating*" als schoolonderwijzer van de vierde³ rang? Burgemeester & Wethouders berichtten over het bovenstaande aan de schoolopziener bij brief van 19 juni 1846⁴.

Inmiddels had Van Houten al op 12 februari 1846 een verzoek om toestemming voor het oprichten van een "*school der tweede klasse*" bij de raad ingediend⁵. Een lijst met veertien handtekeningen was bij het verzoek gevoegd.

Het voornaamste argument van deze ondertekenaars was dat de scholen die tot dan toe werden bezocht, voor een aantal kinderen te ver weg lagen. De gemeenteraad van Barwoutswaarder beschikte gunstig op het verzoek en ook Gedeputeerde Staten gaven toestemming⁶.

Op 1 september 1846 werd aan Van Houten⁷ officieel toestemming verleend tot het oprichten van een bijzondere school van de tweede klasse.

De kosten van de oprichting en het onderhoud van de school, alsook de kosten van het geven van onderricht waren geheel voor rekening van de schoolmeester. Anderzijds mocht hij de verschuldigde schoolgelden innen en behouden.

In de akte van aanstelling van de schoolmeester werd vervolgens vastgelegd dat:

- De school geopend zou zijn voor "*zoodanige jonge kinderen, welke slechts eenigszins vatbaar zijn voor eenig onderrigt om ook in dat opzigt als bewaarschool te verstrekken*";
- De school in het dichtstbevolkte deel van Barwoutswaarder moest worden en blijven gevestigd.
- De volgende groepen kinderen geen toegang tot de school kregen:
 - kinderen uit De Bree, Bekenes, Rietveld en Korte Waarder;
 - kinderen die onder de Kapel van Nieuwerbrug ressorteerden (de Kapel was gebied dat onder het bestuur van de Kapelmeesters van Nieuwerbrug behoorde en dat vanouds het gebied tussen Knodsenburg en de Bree aan de noordkant van de Rijn en het gebied tussen de Wierickerschans en de houthandel van Van den Berg aan de zuidkant van de Rijn besloeg);
 - kinderen met besmettelijk hoofdzeer of huidziekte;
 - kinderen die niet waren ingeënt en nog niet de kinderziekten hadden gehad.

Het schoolgebouw en de onderwijzerswoning

Schoolgebouw 1

Waar deze eerste school heeft gestaan, is niet bekend. Waarschijnlijk heeft Van Houten een nieuw schoollokaal laten bouwen of een bestaand pand aangepast. In ieder geval is het schoollokaal niet door zijn opvolger overgenomen. Na zijn ontslag heeft Van Houten nog geruime tijd te Barwoutswaarder gewoond zonder ook binnen de gemeente te zijn verhuisd.

Schoolgebouw 2

Na het gedwongen vertrek van meester Van Houten (waarover later meer) in 1854 werd Marinus Bart van Zijll Langhout aangenomen als onderwijzer van de tweede rang⁸.

Deze onderwijzer liet te Barwoutswaarder een geheel nieuw schoollokaal met bijbehorende onderwijzerswoning bouwen. Dit blijkt onder andere uit het feit dat hij in 1855 ontheffing van grondbelasting verzocht in verband met de "stichting van een gebouw tot woonhuis en school bestemd"⁹.

Uit een andere bron leren wij dat de aankoop van de grond en de bouw naar schatting tussen f 3.000 en f 4.000 zou hebben gekost¹⁰.

Van nog later datum stamt de beschrijving van de school, waardoor wij weten hoe de school er (op dat moment, maar voordien ongetwijfeld weinig anders) ongeveer heeft uitgezien.

Op 3 februari 1879 bracht de schoolopziener een bezoek aan de school. Hij constateerde¹¹ dat het schoollokaal een lengte bezat van 6,5 meter en een breedte van 7 meter. De hoogte bedroeg 3,4 meter. Aan de zuidzijde was een inspringende hoek van 2 meter bij 1 meter.

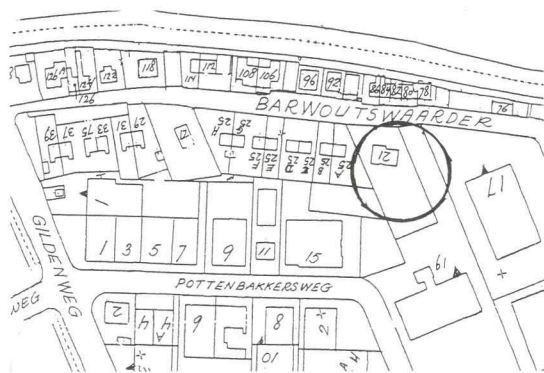
Aan de noord- en westzijde waren ramen aangebracht van elk 1,9 meter lang en 1,44 meter breed.

Frisse lucht kon men alleen binnenkrijgen door het bovendee van de vensters neer te laten.

Er was een "secret" (WC) aanwezig buiten het gebouw. Hierop kon door de onderwijzer echter geen toezicht worden gehouden, terwijl ook een waterplaats voor de jongens ontbrak.

Van de 95 ingeschreven leerlingen waren er tijdens het bezoek van de schoolopziener 74 aanwezig.

Omdat de kadastrale sectienummers in de diverse akten omtrent het schoolgebouw werden vermeld, kon ook worden vastgesteld waar deze tweede school precies heeft gestaan. Het terrein waarop het schoollokaal, de onderwijzerswoning, de tuin en het erf waren gelegen, is nagenoeg hetzelfde terrein waarop thans het bedrijfspand van de fa. Magielse en de daarvoor staande woning zijn gebouwd (zie het ingetekende schoolterrein op de bij dit artikel afgedrukte, recente huisnummerkaart).

Lokatie van de tweede openbare lagere school van Barwoutswaarder en Rietveld.

Nadat zijn vrouw (op ruim 34 -jarige leeftijd) overleed, werd Van Zijll Langhout middels boe-
delscheiding¹² net op tijd eigenaar van huis, grond en school om deze aan de gemeenten
Barwoutswaarder en Rietveld te koop aan te kunnen bieden.

Ingevolge de wet van 1857, werden de gemeenten verplicht tot het dragen van alle kosten van
het openbaar lager onderwijs. Naar aanleiding van deze wet besloten de gemeenten
Barwoutswaarder en Rietveld tot de overname van het schoolgebouw van meester Van Zijll
Langhout.

Eerder dat jaar, op 18 februari, sloten beide gemeenten al een samenwerkingsovereenkomst op
het gebied van het onderwijs¹³. Vanaf dat moment deelden de gemeenten Rietveld en
Barwoutswaarder het schoolgebouw, de aan het onderwijs verbonden kosten en de beslissings-
bevoegdheid in zaken als het benoemen van onderwijzers.

Voor het overzetten van de kinderen uit Rietveld, die immers aan de overkant van de Rijn moes-
ten schoolgaan, was al eerder een pontje beschikbaar gesteld.

De aankoop vond plaats op 21 december 1859¹⁴. Uit de notulen van een eerdere raadsvergade-
ring¹⁵ blijkt dat men bereid was om de school, de schoolmeubelen en de onderwijzerswoning
met tuin en grond over te nemen voor een totaalbedrag van f 3.350,-.

Na verloop van tijd werd de school te klein. Zoals hiervoor al werd gemeld, was er slechts één
schoollokaal voor alle kinderen. Bij een volle bezetting zou deze ruimte van een krappe 45 vier-
kante meter 95 kinderen moeten herbergen!

De schoolopziener constateerde tijdens een onverwacht bezoek op 20 augustus 1877 reeds dat
de school te klein was en dat men deze onmiddellijk zou moeten sluiten.

Hiermee begon een heuse "schoolstrijd", zij het op beperkte schaal, tussen de lokale en provin-
ciale overheid, een strijd die ruim drie jaren zou duren.

De daarna volgende gebeurtenissen kunnen als volgt worden samengevat:

- De schoolopziener schort zijn eindbeslissing op tot overleg met de burgemeester van
Barwoutswaarder heeft plaatsgevonden¹⁶.
- De gemeenteraad ziet wel in dat er iets moet gebeuren. Zij voelt het meest voor een nieuw
te bouwen school in de tuin van het huidige gebouw¹⁷.
- Men dient ook nog rekening te houden met de wensen van de gemeenteraad van Rietveld,
met welke gemeente men immers een samenwerkingsovereenkomst heeft gesloten. De
gemeenteraad van Rietveld ziet echter meer in het verbreken van genoemde overeenkomst
en wenst in dat geval een schadeloosstelling te ontvangen ter grootte van 1/3 van de taxa-
tiewaarde van het schoolcomplex¹⁸.
- De gemeenteraad van Barwoutswaarder wil nu ook wel van genoemd contract af en doet
haar eigen verzoek tot ontbinding aan Gedeputeerde Staten¹⁹.
- De Commissaris van de Koning, die door Gedeputeerde Staten is ingeschakeld, geeft geen
toestemming voor de ontbinding van de overeenkomst. Hij ziet meer in de nieuwbouw van
een tweetal gemeenschappelijke scholen, één aan het begin van de gemeente
Barwoutswaarder en één aan het eind van de gemeente Rietveld²⁰.
- Inmiddels heeft de schoolopziener duidelijk gemaakt dat hij zich niet langer verantwoor-
delijk acht voor de toestand van het schoollokaal. Op voorwaarde dat er zo spoedig moge-
lijk een nieuwe school komt, is hij echter genegen een noodoplossing goed te keuren, name-
lijk de verdeling van het leerlingenbestand in twee groepen, waarvan de ene groep 's mor-
gens en de andere 's middags naar school gaat²¹.
- Op 10 december 1878 geven Gedeputeerde Staten schriftelijk opdracht voor de oprichting
van zowel een gemeenschappelijke lagere school ter hoogte van de vroegere Breemolen te
Rietveld als een gemeenschappelijke school te Barwoutswaarder.

In eerste instantie hangt men in meerderheid de stelling aan dat indien er toch twee scho-
len moeten worden gebouwd, dit evengoed of zelfs beter door de gemeenten Rietveld en

Barwoutswaarder afzonderlijk kan worden gedaan, voornamelijk omdat men vreest dat Barwoutswaarder bij de kostenverdeling het zwaarst belast zal worden. Bovendien ziet men in dat in plaats van 2, mogelijk 4 onderwijzers zullen moeten worden ingezet.

Gevolg daarvan is uiteraard dat de overeenkomst met Rietveld alsnog zou moeten worden ontbonden. Het voorstel van raadslid N. Brunt om deze bezwaren aan Gedeputeerde Staten kenbaar te maken, wordt aangenomen²².

- Burgemeester Knijff is onvoorwaardelijk op de hand van Gedeputeerde Staten. Hij heeft reeds tevoren begrotingen laten maken door architect N.A. Swanenburg. Als zijn pogingen om de gemeenteraad te bepraten met behulp van cijfermateriaal mislukken, neemt hij zijn toevlucht tot het niet verzenden van de brief met bezwaren en stelt hij het punt in de volgende raadsvergadering opnieuw aan de orde²³. Knijff staat echter volkomen alleen tegenover een vastbesloten gemeenteraad en spoedig ook tegenover een meerderheid in het college van B&W. Namens de gemeenteraad wordt op 11-1-1879 bezwaar aangetekend tegen het bevel van Gedeputeerde Staten²⁴. Burgemeester Knijff kan het niet laten en zendt met deze brief een toelichting mee, waarin hij duidelijk maakt dat hij alle moeite heeft gedaan. Hij schrijft: *“De bezwaren van den Raad komen mij nietsbetekenend voor; wel zal de gemeente²⁵ waar worden belast, maar de uitgaven zijn voor onderwijs tot nu onbeduidend geweest”*.
- Natuurlijk kunnen Gedeputeerde Staten niet op het genomen besluit terugkomen. Bij het antwoord op het bezwaarschrift van de gemeenteraad wordt een rapport van de schoolopziener gevoegd, waaruit blijkt dat deze het schoollokaal te klein acht. Bovendien is de school schadelijk voor de gezondheid van de kinderen. De onderwijzer is te kennen gegeven dat hij na het verstrijken van de termijn voor beroep, niet langer zal mogen lesgeven. De gemeenteraad van Barwoutswaarder (onder aanvoering van N. Brunt) ziet zich klemgezet, wijzigt haar strategie en wil toch wel met Rietveld samen verder gaan, maar dan met één nieuw te bouwen, gemeenschappelijke school²⁶.
- De kwestie rond de bouw van de scholen is inmiddels weer in handen van de Commissaris van de Koning. Bij de toezending van de extracten van relevante raadsvergaderingen, die door de Commissaris zijn opgevraagd, voegt Knijff een begeleidende brief, waarin hij verzucht: *“Hoe dikwijls ik hen (de raadsleden) de rekening maak over financiën en hoe ik hen op de hoge kosten wijs, wanneer er geen subsidie wordt verleend, niets helpt”*. De gemeenteraad van Rietveld staat overigens achter de door Barwoutswaarder ondernomen actie, niet in de laatste plaats omdat zij voor geen prijs een school dichtbij Nieuwerbrug wil hebben²⁷.
- Op 26-3-1879 dient Barwoutswaarder een beroepschrift in, gericht tegen het besluit van Gedeputeerde Staten²⁸. Het gemeentebestuur beroept zich op de met Rietveld gesloten overeenkomst en wijst op het feit dat Gedeputeerde Staten de ontbinding van deze overeenkomst hebben verhinderd. Men is van mening dat één school voor beide gemeenten kan voldoen. Ook Rietveld gaat in beroep.

De zitting wordt gehouden op 12-6-1879 en al op 6 juli volgt de uitspraak van de Koning: Omdat de beide gemeenten zich hebben bereid verklaard om een nieuwe, gemeenschappelijke school te bouwen op een plaats die even ver van de oostelijk als van de westelijke grenzen verwijderd liggen zal en één school voor 120 kinderen doelmatiger wordt geacht dan twee scholen voor een kleiner aantal, verklaart de Koning het bevel van Gedeputeerde Staten nietig, in afwachting van de nakoming van hetgeen de gemeenten hebben toegezegd²⁹.

Aart Knijff Hz., burgemeester van Barwoutswaarder, Waarder en Rietveld van 1877 tot 1907.

Schoolgebouw 3

De weg was nu eindelijk vrij voor de nieuwbouw van één gemeenschappelijke school.

Als bouwplaats werd een stukje grond uitgekozen, groot 930 m² en gelegen op de plaats waar men nu een speeltuintje aantreft (net even voorbij de Gildenweg, schuin tegenover het accountantskantoor van Lekx, Kok en Geerlofs) en dus op een steenworp afstand van de oude school. De eigenaar, Johannes Kromwijk, was bereid om deze grond te verkopen voor f 1.628,-³⁰. Bij de koop werd bepaald dat de koper er voor diende te zorgen dat in de woningen links en rechts van de te bouwen school (die ook op grond van Kromwijk stonden) de ramen aan de schoolkant werden dichtgemetseld en dat elders in de woning nieuwe ramen of een dakraam werden aangebracht.

Bestek en bouwtekeningen werden ter beoordeling voorgelegd aan Gedeputeerde Staten³¹. Het bestek werd, na enige aanpassing op aanwijzingen van de hoofdingenieur van de Provinciale Waterstaat, door Gedeputeerde Staten goedgekeurd.

In het originele bestek was geen rekening gehouden met de uiteenlopende grootte van de kinderen en de invloed daarvan op de formaten van de te bestellen schoolbanken. Het indirecte gevolg daarvan was een vergroting van de geplande schoollokalen. In de praktijk betekende dit een verlenging van de school met 4 meter ten opzichte van de door de architect berekende lengte.

De meerkosten meegerekend, werd de bouwsom nu geraamd op f 17.800,-³².

In het bestek werd aangegeven dat het dak moest worden belegd met (hoe kan het anders?) "*eerste soort blauwe Woerdsche dakpannen*".

De meeste inschrijvingen op de openbare aanbesteding, kwamen niet eens in de buurt van het geraamde bedrag en varieerden van f 18.240,- (Johannes Welsink) tot f 22.895,- (Gijsbert Blok). De laagste inschrijving was die van Adrianus van Selms uit Woerden, die er maar een kleine f 400,- naastzat (f 17.416). Uiteraard kreeg hij de klus.

Inmiddels was er al weer voldoende tijd verstreken en de te verwachten verbetering van de situatie was dan wel in zicht, maar niet binnen korte tijd. De ouders van de Rietveldse en Barwoutswaarderse jeugd zagen het praktische probleem, waar de overheid zich meer met het politieke probleem bezighield.

Kort nadat de schoolopziener de oude school had afgekeurd, diende een aantal bezorgde ouders een bezwaarschrift in tegen de voorgenomen sluiting van de school. Dit bezwaar werd afgewezen op de reeds bekende gronden: De school was te klein, te onhygiënisch en te gebrekkig verlicht en geventileerd.

De hoofdonderwijzer werd er, door tussenkomst van de burgemeester, nog eens op gewezen dat hij na 30 oktober 1979 het lesgeven diende te staken. De groep ouders, onder leiding van F. Oskam, liet het er niet bij zitten en ging in beroep (omstreeks 23 oktober) .

Intussen richtten 17 (andere) ouders onder aanvoering van C. Vroege op 20-12-1879 aan (kennelijk) beide gemeentebesturen een verzoek om oprichting van een hulpschool. Als reden voor het verzoek werd aangegeven dat de verwachting bestond dat er wel een jaar zou kunnen verstrijken voordat de kinderen weer onderwijs konden genieten. De gemeenteraad van Barwoutswaarder ging in haar vergadering ook serieus op dit verzoek in, maar nadat zij van de architect had vernomen dat zo'n hulpschool wel eens f 400,- huur zou kunnen gaan kosten, besloot de gemeenteraad met de behandeling van dit probleem te wachten totdat er op het verzoek om subsidie voor de nieuwbouw was beschikt ³⁴.

Op 12 april 1880 lieten Gedeputeerde Staten weten dat de Koning nog geen beslissing had genomen op het beroepschrift tegen de schoolsluiting en dus ook het onderwijs nog mocht worden voortgezet.

Wel werd vanaf dat moment een splitsing aangebracht tussen de kinderen uit Barwoutswaarder en die uit Rietveld: De eerstgenoemde groep ³⁵ werd 's morgens onderwezen, terwijl de kinderen uit Rietveld na het middaguur les kregen.

De nieuwe school werd op 3 januari 1881 in gebruik genomen. Na een opknapbeurt in 1884 (schilderen van de buitenboel door Gerrit Vreedenburg)³⁶, wordt het in 1915 tijd voor een wat meer ingrijpende verbouwing.

In de raadsvergadering van 2 september 1913 ³⁷ merkt raadslid Mijnlieff reeds op dat de openbare school "*in treurige toestand verkeert, dat die school geheel vervalloos is en op bederf staat*". De burgemeester legt hem uit, dat de school verbouwd moet worden en dat men daarom met schilderen wil wachten. Mijnlieffs voorstel om toch in ieder geval wat lapwerk te verrichten ter voorkoming van verder bederf, wordt in gedachten gehouden. Een jaar later is er nog niets gebeurd, maar is men nu druk met de Rijksbouwkundige in discussie over het bestek.

Volgens het bestek zijn de te verrichten werkzaamheden aan de school (in hoofdzaak):

- Het weghalen van de bestaande privaten;
- Het uitbreken van kozijnen, dichtmetselen van de ontstane openingen en het aanbrengen van negen kleine raampjes;
- De nieuwbouw van privaten, waterplaatsen en een bergplaats;
- Aansluiting van de privaten op het hoofdriool.

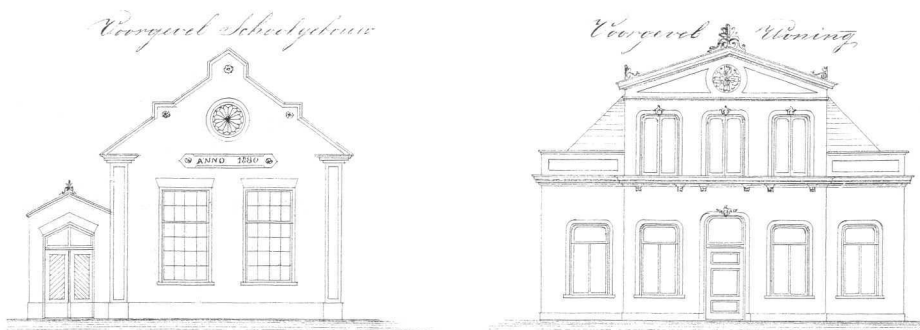
Er zijn maar liefst twaalf ondernemers die op deze klus inschrijven:

- J. van Gent (Gouda)	f 3.325,-
- G. van Eck (Zegveld)	f 3.194,-
- J.C. Fahrenheit (Woerden)	f 3.094,-
- A. de Lange (Zegveld)	f 3.070,-
- W. Brandsen (Woerden)	f 3.025,-
- B. Wassink (Woerden)	f 2.935,-
- H. van der Zouw (Bodegraven)	f 2.920,-
- J. Versloot (Rietveld)	f 2.917,-
- D. Verweij (Rietveld)	f 2.915,-
- H. de Wit (Rietveld)	f 2.899,-
- P.A. Riedé (Woerden)	f 2.870,-

De twaalfde en laagste inschrijver is Jan Kastelein, meester timmerman te Lange Ruige Weide, die het werk voor f 2.851,- denkt te kunnen uitvoeren (men had de kosten begroot op f 2.825,-)³⁸. De gemeente Rietveld gaat nog even dwarsliggen als zij aannemer De Wit bereid vindt om zijn oorspronkelijke inschrijvingsprijs van f 2.899,- te laten zakken tot f 2.850,-. In de gemeenteraad van Barwoutswaarder wordt serieus geopperd om de (reeds afgesloten) overeenkomst met Kastelein in te trekken. Omdat de stemmen staken³⁹ wordt het voorstel verworpen, waarna Kastelein alsnog met de verbouwing kan beginnen.

In de jaren twintig werd de school al zo nu en dan voor andere doeleinden gebruikt dan louter voor het geven van onderwijs.

Zo werd in 1926 aan de plaatselijke landstormcommissie toestemming verleend om een van de schoollokalen te gebruiken voor het houden van schietwedstrijden. De commissie werd wel geacht de eventueel veroorzaakte schade te herstellen⁴⁰. Later in datzelfde jaar kreeg ook de mondharmonicaclub de beschikking over een schoollokaal⁴¹.

De voorgevels van de laatste openbare lagere school en de onderwijzerswoning; fragment van de bouwtekening uit 1880.

Het aantal leerlingen was inmiddels beduidend teruggelopen, kennelijk omdat het merendeel van de kinderen reeds was overgestapt naar het bijzonder onderwijs in de omliggende gemeenten. Op het moment dat men te Barwoutswaarder besloot tot de oprichting van een "School met den Bijbel", waren er nog maar 18 leerlingen op de openbare school. Men verwachtte dat nog 11 kinderen zouden overgaan naar de School met den Bijbel, terwijl drie kinderen RK onderwijs zouden gaan volgen. Per 1 april 1929 zouden dan nog vier kinderen de openbare school bezoeken.

Het gemeentebestuur besloot er dan ook per die datum een punt achter te zetten, de school op te heffen en de onderwijzer te ontslaan⁴².

Nadat het aandeel van de gemeente Rietveld was afgekocht, verkocht men het schoolgebouw aan de "Stichting tot instandhouding van een School met den Bijbel".

Interieur en leermiddelen

De oude school bestond, zoals gezegd, in hoofdzaak uit één lokaal. Een per 4 december 1871 opgestelde inventaris en de over dezelfde school opgestelde inventaris van 31 december 1877, verschaffen ons een overzicht van de meubels die in de school stonden. Ter vergelijking heb ik

in onderstaande tabel de inventaris van 1877 (schoolgebouw 2) geplaatst naast die van 1892 (schoolgebouw 3) ⁴³.

	1877	1892
Kachel	1	3
Kasten	Niet vermeld ⁴⁴	3
Banken	8 grote en 6 kleine	60
Schoolborden	1	8
Wandplaten	35	91
Landkaarten	2	7

In 1924 werd een groot aantal oude schoolbanken (vermoedelijk uit 1892) aan de bijzondere school te Waarder verkocht. De "nieuwe" banken en een aantal wandkaarten werden in 1929 openbaar verkocht.

In de marge van de inventaris uit 1892 is aangetekend dat behoudens de banken en de wandplaten (waarvan er zeven "geheel door mot verteerd" waren) alle meubilair werd overgedragen aan de School met den Bijbel.

Wellicht vermeldenswaardig is tot slot dat bij de verkoop van hout, steen en andere materialen die waren overgebleven na de verbouwing in 1915, een eenzame pleedeksel voor de riante prijs van tien cent van eigenaar wisselde.

De inventarissen geven ook een goed beeld van de leermiddelen die werden gebruikt.

De onderstaande overzichten geven de inventaris weer van de aanwezige leermiddelen in 1892 en de supplementen op deze inventaris van 14-10-1896, 3-11-1902 en 29-11-1908.

Het laatste overzicht toont de leermiddelen die door meester Nieuwenhuizen voor het schooljaar 1920 werden besteld. In de tabel zijn de diverse soorten boekjes en schriften hier en daar samengevat. ⁴⁵

Artikel	1892
Boeken schoolbibliotheek	162
Diverse afgewerkte handwerken	13
Houten linialen	23

Artikel	Suppl. 1896
Boeken schoolbibliotheek	61
Glazen tekenleien	58
IJzeren draadmodellen (tekenles)	13

Driehoek	1
Passer	1
"Meter"	1
Papiertransparanten	18
Passerdoosjes	7
Vormleerblokken	9
Kubieke meter van hout	1
Natuurkundige instrumenten	29
Atlassen	20
Blok met koperen gewichten	1
IJzeren maten (droge waren)	7
Tinnen maten (natte waren)	5
Tellurium/lunarium	1

Weegschaal	1
Barometer	1
Atlassen	19
Tinnen maten (natte waren)	10

Artikel	Suppl. 1902
Boeken schoolbibliotheek	27

Artikel	Suppl. 1908
Boeken schoolbibliotheek	10
Houten linialen	38
Rekendoosjes	20
Klokje	1
Kubieke meter van hout	1

De leermiddelen die door meester Nieuwenhuizen werden besteld voor het jaar 1920, waren:

Schriften	600
Potloden (dozijn)	12
Schoolinkt (fles)	4
Gummen (doos)	1
Wit krijt (doos)	3
Rode inkt (fles)	3

“meters”	3
“Kubieke.meter”	1
Blok met koperen gewichten	1
Tekenspotloden	12
Pennen (gros) ⁴⁶	6

De bestellijst van Nieuwenhuizen bevatte overigens meer artikelen dan in bovenstaand overzicht zijn genoemd. Er werden ook diverse handleidingen besteld, evenals een wereldkaart, een schrijfcursus, een kalender, 12 bordenwissers, kaftpapier, karton en tekencahiers, alsook een absentielijst. Nieuwenhuizen lichtte in zijn verzoek om bevoorrading van 14 september 1919 nog toe dat wegens het ontbreken van leermiddelen geen behoorlijk natuurkundig onderwijs kon worden gegeven en dat ook de noodzakelijke historische en aardrijkskundige wandplaten nog steeds ontbraken. Meester Nieuwenhuizen berekende de prijzen van de door hem bestelde artikelen zelf en kwam op een totaalbedrag van fl. 310,62.

Het personeel

Tot aan de overname van de school door de gemeenten Barwoutswaarder en Rietveld in 1859, waren de onderwijzers aan de dorpsschool niet rechtstreeks in dienst van genoemde gemeenten, maar exploiteerden zij de school met toestemming en onder toezicht van de plaatselijke en de provinciale overheid.

In 1858 begon men al met het maken van plannen voor ofwel het bouwen van een nieuwe school, ofwel het overnemen van de oude. Gebouw en grond van de oude school waren eigendom van de toenmalige schoolmeester M.B. van Zijll Langhout. Enkele raadsleden hadden bezwaren tegen de aanstelling van Van Zijll Langhout als hoofdonderwijzer in vaste dienst, hoewel niemand kon aangeven waarom men nu eigenlijk ontevreden over hem was. De burgemeester stelde (wijselijk) dat Van Zijll Langhout de vereiste geschiktheid bezat, tenzij het tegendeel zou worden bewezen. De gemeenteraad ging schoorvoetend (3⁴⁷ stemmen voor, 1 tegen en 2 onthoudingen) akkoord met de benoeming van Van Zijll Langhout

Tot aan 1881 was er nog geen sprake van hulponderwijzers (of secondanten), behoudens dan een zekere J.J. Röhl, die wordt genoemd in het verslag van het onderwijs over 1856.

Onderstaand volgt een chronologisch overzicht van (achtereenvolgens) hoofdonderwijzers, hulponderwijzers en onderwijzeressen in de nuttige handwerken, die aan de school te Barwoutswaarder les hebben gegeven:

De hoofdonderwijzers

1-9-1846	tot	7-7-1854	Johannes van Houten ⁴⁸
.. -.. -1854	tot	14-12-1875	Marinus Bart Van Zijll Langhout
13-12-1875	tot	1-4-1876	P. Kriege (plaatsvervangend)
1-4-1876	tot	1-6-1909	Abraham Johannes van Wijngaarden
1-6-1909	tot	18-7-1909	Idem (ad interim)
18-7-1909	tot	16-4-1915	Adrianus Kool
16-4-1915	tot	(16-8-1915?)	A. Mulder
16-8-1915	tot	1-4-1929	Gerardus Stevinus Nieuwenhuizen

De hulponderwijzers

1-1-1881	tot	1-5-1881	Arnold Jacobus van Gelder
25-7-1881	tot	1-1-1887	Elisabeth Catharina de Jongh
1-7-1882	tot	1-1-1887	Marinus Adrianus Abraham den Bock
okt. 1882	tot	1-12-1882	Otto Klomp (als tijdelijke kracht)
1-12-1882	tot	31-1-1883	Otto Klomp (vast aangesteld)
1-1-1887	tot	1-4-1892	Gijsbert den Toom
13-1-1892	tot	1-5-1892	WillemHonkoop (tijdelijk)
1-5-1892	tot	1-5-1893	WillemHonkoop (vast aangesteld)
1-5-1893	tot	onbekend	Tonia Nicolette van Wijngaarden (dochter van de hoofdonderwijzer)
1-9-1893	tot	1-6-1894	Dirk van Cooten
5-6-1894	tot	1-4-1896	Lubbertus Wierts
16-4-1896	tot	15-8-1900	Sibbele Bakker
15-8-1900	tot	16-7-1904	Johannes van Tuil
24-8-1904	tot	1-4-1908	Daniel van Houte
maart 1907	tot	juni 1907	J.L. van de Steen (tijdelijk)
medio 1908	tot	(1 maand)	Adrianus van Veen (tijdelijk)
1-7-1908	tot	1-2-1909	Willem Kornelis Hack
1-1-1909	tot	Onbekend ⁴⁹	Pieter Blom (tijdelijk)
1-4-1909	tot	16-10-1910	Karel Adrianus Lancee
14-10-1910	tot	1-6-1912	Cornelis Marten Koopal
15-5-1911	tot	15-8-1913	Elisabeth Magdalena Blok
1-8-1912	tot	1-3-1913	Jan Frans Schultink
1-3-1913	tot	1-1-1915	Pieter Jacobus Bijlo
15-8-1913	tot	15-4-1920	Anna Maria Boef
.. - .. -1914	tot	1-2-1920 ⁵⁰	P. Hendrikse
1-10-1917	tot	1-10-1918J.	Besteman (tijdelijk)
1-2-1920	tot	1-3-1922	Abraham van Driel
15-4-1920	tot	1-7-1922	Maria Catharina de Rooij
1-7-1922	tot	1-1-1926	Pietje Sieswerda
?	tot	1-6-1926	M. Ros (assistente)

Het mag duidelijk zijn dat meerdere hulponderwijzers tegelijkertijd op de school werkzaam waren. De school bezat drie lokalen, zodat men naast de hoofdonderwijzer aanvankelijk één, maar al spoedig een tweetal hulponderwijzers nodig had.

Er bestaat een foto van de openbare school die zou zijn gemaakt in 1914 (zie de bij dit artikel afgedrukte foto). Hierop zijn de ook aanwezige kinderen en leerkrachten vastgelegd. Wij zien twee mannen en een vrouw. Laatstgenoemde zou logischerwijs Anna Maria Boef moeten zijn. Wie de heren zijn hangt af van het moment waarop deze foto is genomen: In de loop van 1914 kwam P. Hendrikse in dienst. P.J. Bijlo en schoolhoofd Adrianus Kool waren het gehele jaar 1914 werkzaam.

Onderwijzeressen handwerken

Een afzonderlijke functie was die van onderwijzeres in de nuttige handwerken. In de laatste decennia werd deze functie er door de reguliere onderwijzeressen deels in en deels buiten de schooltijd bij genomen. De functie van onderwijzeres in de nuttige handwerken bestond kennelijk pas officieel sinds de jaren tachtig van de 19^e eeuw. In de voorliggende periode zijn over de aanstelling en/of het ontslag van deze dames geen aantekeningen in de notulen etc. van de gemeenten Barwoutswaarder en Rietveld aangetroffen.

Febr. 1887	tot	1892	Alida Maria Hogerland
Voor 2-9-1902	tot	1-1-1908	Klasina Alida Knijff
1-1-1908	tot	1-4-1909	Wilhelmina van Wijngaarden (dochter van de hoofdonderwijzer)
1-4-1909	tot	1-10-1910	D. Mosterd
?	tot	1-4-1911	G.C. van Vliet
			E.M. Blok (hulponderwijzeres), genoemd 18-2-1913
			M.C. de Rooij (hulponderwijzeres) genoemd m.b.t. 1920

Juffrouw Blok kreeg op verzoek een gratificatie van f 25,- voor de gegeven handwerklessen⁵¹. Voor juffrouw De Rooij vroeg de gemeenteraad van Barwoutswaarder aan de Kroon haar een afzonderlijke beloning toe te kennen, wegens de in 1920 buiten de normale uren gegeven handwerklessen.

Lief en leed

De 60-jarige schoolmeester Van Zijll Langhout bleek in 1875 niet langer opgewassen tegen zijn taak. In de raadsvergadering van 21 oktober 1875 werd besloten dat "*door de voortdurende ongesteldheid*" van deze onderwijzer van de openbare school het onderwijs schade ondervond en dat op zijn rekening een hulponderwijzer diende te worden aangesteld totdat hijzelf weer in staat zou zijn om les te geven⁵².

Ingelicht over dit besluit schreef Van Zijll een brief aan de gemeenteraad, waaruit men kon opmaken dat hij aan de betere hand was. Omdat de klachten over de onderwijzer echter aanhielden, ging burgemeester Bredius persoonlijk poolshoogte nemen op de dorpsschool. Wat hij in de school aantrof was "*een buitengewoon klein aantal leerlingen, die meest zoowat door elkaar liepen, terwijl geen onderwijs werd gegeven en de onderwijzer bij de kagchel zittend*", klaarblijkelijk niet in staat om les te geven. De burgemeester gaf Van Zijll te kennen dat deze toestand niet kon voortduren en stelde voor om, als de gemeenteraad daarmee akkoord kon gaan, de kosten van de hulponderwijzer te delen. De gemeenteraad voelde daar niets voor en nam uiteindelijk het besluit de zieke onderwijzer per 1 januari 1876 te ontslaan. Op 11 december werd (na overleg met de inspecteur van het onderwijs en de schoolopziener) besloten de ontslagdatum te verschuiven naar 1 april. Men had zich⁵³ de moeite kunnen besparen: Van Zijll Langhout overleed drie dagen later, op 14 december.

Hulponderwijzer Daniel van Houte was aanzienlijk jonger (24) toen hij door ziekte werd getroffen. Op 22 maart 1907 beschikte de gemeenteraad van Barwoutswaarder gunstig op het door Van Houte gedaan verzoek om verlof voor de tijd van drie maanden. De reden voor dit verlof was de lichamelijke gesteldheid van de onderwijzer en een bij het verzoek gevoegde verklaring van geneesheer Verkerk maakte duidelijk dat het voor het herstel van de genoemde leerkracht absoluut noodzakelijk was dat deze zijn werkzaamheden gedurende drie maanden liet rusten. Op 7 juni werd verzocht om het verlof met drie maanden te mogen verlengen teneinde Van Houte een behandeling te laten ondergaan in het sanatorium "Orange Nassau Oord" te Renkum. Was er bij deze gelegenheid nog maar één tegenstemmer, bij het volgende verzoek om verlenging van het verlof werd het in de gemeenteraad toch wat onrustiger. De burgemeester won inlichtingen in te Renkum en de directeur van het sanatorium legde uit dat de toestand van de patient vooruit ging, maar dat hij waarschijnlijk nog zeker drie maanden in het sanatorium moest blijven.

Het is ons inmiddels duidelijk geworden dat Van Houte aan tuberculose leed. Omdat ook de financiële situatie van Daniel van Houte en diens familie niet erg rooskleurig was, zag de gemeenteraad nog wel enige aanleiding tot clementie, maar bij de gunstige beschikking op het

volgende verzoek om verlenging (28-11-1907), werd aangetekend dat dit toch de laatste maal was. Men hield ook voet bij stuk: Per 1 april 1908 werd aan Van Houte wegens "voortdurende ongesteldheid" eervol ontslag verleend⁵⁴.

Hoe het Daniel van Houte verder is vergaan, heb ik niet onderzocht. Wel blijkt uit het bevolkingsregister 1882 t/m 1919 dat hij op 10 juli 1908 is teruggegaan naar Retranchement, de plaats waar hij in 1904 vandaan was gekomen.

Niet alles was kommer en kwel, natuurlijk. Er waren ook de leuke dingen, zoals de romance tussen juffrouw De Rooij en meester Van Driel. Beide leerkrachten waren in 1920 aangenomen op de dorpschool te Barwoutswaarder. Nauwelijks een jaar later maakte het paar hun trouwplannen bekend. De gemeenteraad vergalde de vreugde doordat zij het niet wenselijk achtte dat Maria de Rooij als gehuwde onderwijzeres het werk zou voortzetten. Uiteindelijk namen zowel Van Driel als De Rooij ontslag⁵⁵.

Ook Wilhelmina van Wijngaarden had, jaren daarvoor, een levensgezel gevonden in een schoolmeester en verzocht in verband met diens sollicitatie naar de functie van schoolhoofd te Haarlemmermeer, om eervol ontslag, hetgeen haar uiteraard werd gegeven⁵⁶.

Ook leuk had moeten zijn het 25-jarig ambtsjubileum van schoolhoofd Van Wijngaarden. In de raadsvergadering van 4-3-1901, deelde de burgemeester dit aanstaande, heuglijke feit mee aan de gemeenteraad van Barwoutswaarder die het bericht, nauwelijks geïnteresseerd, als kennisgeving aannam. In een volgende vergadering kwam de burgemeester toch eens op dit onderwerp terug. Hij had vernomen dat het jubileum feestelijk zou worden herdacht en hij vroeg de gemeenteraad hoe zij stond tegenover het aanbieden van een cadeau namens de gemeente.

De openbare lagere school in 1914; foto uit het "Gedenkboek Paling", coll. Streekarchief Rijnstreek.

De raadsleden Kraan en Den Hollander gaven daarop te kennen dat zij *“over het hoofd der school onaangenaam gestemd zijn, dat hij geweigerd heeft zijn benoeming als lid der commissie tot wering van het schoolverzuim aan te nemen en zelfs niet eens zoo beleefd is geweest om schriftelijk voor dat lidmaatschap te bedanken, maar eenvoudig den tijd van beraad heeft laten voorbijgaan zonder iets van zich te laten hooren, hetgeen h.i. niet erg passelijk is”*. De overige raadsleden deelden deze gevoelens en na verwerping van de door de burgemeester voorgestelde jubileumuitkeringen van respectievelijk f 30,- en f 25,-, besloot men tot een uitkering van f 20,-. De wijze waarop de aanbieding van dit cadeau plaats moest vinden, liet men geheel aan de burgemeester over ⁵⁷.

Diezelfde dag vond ook te Rietveld een raadsvergadering plaats, waarin een voorstel tot betaling van een jubileumuitkering van f 50,- zonder discussie werd aangenomen, o.a. omdat Van Wijngaarden toch altijd een goed onderwijzer was geweest ⁵⁸.

Salariëring

Het traktement van het onderwijzend personeel was afhankelijk van de behaalde akte(n) en het aantal dienstjaren.

De eerste, vast aangestelde hoofdonderwijzer, Van Zijll Langhout, kreeg in 1859 een salaris toegekend van f 370,- per jaar, met inbegrip van f 75,- uit de gemeentekas wegens *“Indemniteit voor huishuur”* ⁵⁹.

Dit bedrag werd al spoedig (in 1860) verhoogd tot f 400,- vast, plus een veranderlijke wedde van f 100,-.

Van Zijll Langhouts opvolger, meester Van Wijngaarden, werd aangenomen op een traktement van f 600,-, plus veranderlijk inkomen. In 1879 werd het vaste traktement verhoogd tot f 800, plus f 150,- voor huishuur.

In een brief van 30-11-1897 liet de schoolopziener weten dat een traktement van f 800,- wel erg laag was. In Lange Ruige Weide verdiende de schoolmeester al f 950,- terwijl daar minder kinderen schoolgingen. De schoolopziener deed een beroep op het billijkheidsgevoel van B&W ⁶⁰. Uit de raadsnotulen blijkt niet dat deze brief ooit is behandeld, laat staan dat er enige reactie of besluit hierop is gevolgd.

Beter hielp kennelijk het persoonlijk verzoek van Van Wijngaarden (18-1-1898)⁶¹. Deze schreef zijn verzoek aan de Raden van Barwoutswaarder en Rietveld *“uit den drang der omstandigheden en met het oog op zijn bijna tweeëntwintigjarig dienstverband”*.

Bovendien schreef Van Wijngaarden te zijn overtuigd *“van den goeden wil van heeren Raadsleden”*.

Een voorstel tot een verhoging van het traktement met f 100, werd afgewezen. De gemeenteraad besloot tot een verhoging van f 75,- ⁶².

De hulponderwijzers genoten in de periode 1881 t/m 1918 vrijwel onveranderd een jaartraktement van f 600,-.

Ondanks de veelvoud van discussies in de gemeenteraad omtrent de verhoging van dit traktement (vooral als er weer eens een functie was opengesteld), werd ook hierbij de hand stevig op de gemeentelijke knip gehouden.

Een vergelijkend onderzoek zal moeten uitwijzen of en in hoeverre de hulponderwijzer te Barwoutswaarder laag werd beloond ten opzichte van andere dorpsscholen in de regio.

Een vetpot zal het, zeker in latere jaren, niet zijn geweest. In de jaren 1916 en 1917 trachtte men hiervoor nog een oplossing te vinden in de vorm van (op uitdrukkelijk verzoek van de leerkrachten) een toegekende duurtoeslag.

Het bleek niet genoeg: Met een dagtekening van 27-8-1918 schreven schoolhoofd Nieuwenhuizen en hulponderwijzers Boef en Hendrikse een gezamenlijke brief aan B&W, waarin zij aangaven dat hun traktement in geen verhouding stond tot de toenmalige levensstan-

daard en wel zodanig “dat het voor ondergetekenden totaal onmogelijk is geworden op hoe bescheiden wijze zij ook te leven van hun salaris rond te komen”⁶³.

Men verzocht aanpassing van het traktement aan de hand van de laatste wijziging van de onderwijswet, ingaande 1-1-1919. Daarnaast wensten de onderwijzers ook een beloning voor extra diensten als het geven van herhalingsonderwijs, gymnastieklessen enz.

De genoemde wetsaanpassing en de als gevolg daarvan gewijzigde gemeenteverordening, heeft de leerkrachten de nodige lucht verschaft. Zowel het traktement van het schoolhoofd als dat van de hulponderwijzers werd in 1919 minimaal verdubbeld:

	Traktement 1918	Traktement 1919
Nieuwenhuizen	f 1.125	f 2.710
Boef	f 600	f 1.380
Hendrikse	f 600	f 1.200

Meester Van Houten over de schreef

De aanklacht tegen schoolmeester Van Houten

Op 2 maart 1853 wordt door Cornelis Mooi, pannenwerker te Barwoutswaarder, een klacht ingediend tegen schoolmeester Johannes van Houten⁶⁴. Laatstgenoemde wordt door Mooi beschuldigd van het onzedelijk betasten van diens zeveneneenhalf-jarig dochtertje Johanna.

Hij baseert deze aanklacht op het relaas van zijn dochtertje, die de avond daarvoor “op de waterpot zittende bij voortdoring schreide” en aanvankelijk ook niet wilde vertellen wat er aan de hand was.

Pas nadat haar vader had gedreigd haar te zullen “kastijden”, had Johanna haar ouders verteld dat de schoolmeester “haar gekieteld had, waardoor zij thans pijn leid en niet konde wateren”. Dit zou hebben plaatsgevonden tussen twaalf en één uur, toen de andere kinderen niet in het schoolgebouw waren.

De (‘s morgens) geroepen geneesheer H. van der Lee, vermoedt (volgens Mooi) een kneuzing als oorzaak van Johanna’s pijnklachten.

Mooi verklaart vervolgens dat hij Van Houten over het gebeurde heeft aangesproken. Deze heeft gezegd dat hij Johanna alleen heeft “omvat”. Aansluitend heeft hij Mooi voorgesteld om zijn kind in het vervolg zonder betaling tot de school te zullen toelaten, indien Mooi bereid is om “de zaak maar stil te houden”.

Het door burgemeester Bredius opgemaakte proces-verbaal wordt, onder toevoeging van een verklaring van geneesheer Van der Lee, op diezelfde dag nog gezonden aan de Officier van Justitie van de Arrondissementsrechtbank te Leiden⁶⁵, met verzoek om instructies. Daarnaast wordt gevraagd of, hangende het verdere onderzoek, de school dient te worden gesloten.

De officier laat in zijn antwoord⁶⁶ de beslissing op de laatste vraag over aan het administratief gezag. Hij is van mening dat uit het proces-verbaal niet duidelijk blijkt wat er nu eigenlijk is voorgevallen, omdat geen rechtstreekse verklaring van het kind is bijgevoegd. Ook de verklaring van de geneesheer is onvoldoende. Er dient te worden aangegeven of de handelingen waarvan Van Houten wordt beschuldigd, tot de waargenomen gevolgen kunnen hebben geleid.

Burgemeester Bredius belast zichzelf met het verhoor van Johanna, zoals blijkt uit de door hem aan de Officier gezonden brief van 5 maart 1853⁶⁷. Dit verhoor levert, behoudens een bevestiging van het verhaal van vader Cornelis Mooi, de volgende gegevens op:

- Johanna werd door Van Houten binnengeroepen, toen alle kinderen (met uitzondering van de

vierjarige Aaltje Pels, die even later alsnog naar buiten werd gestuurd) buiten speelden.

- Van Houten heeft Johanna pijn gedaan, waarop het kind begon te huilen. Zij werd vervolgd door de schoolmeester naar buiten gestuurd om “*de kinderen in de school te roepen*”.

- In de zomer van het vorig jaar heeft Van Houten met Johanna al eerder “*gelijke daad*” gepleegd.

Bredius heeft geen getuigen gevonden, maar heeft wel horen zeggen dat Van Houten reeds vroeger met meisjes (die inmiddels volwassen vrouwen zijn) dergelijke handelingen zou hebben verricht. Cornelis Mooi heeft een zekere Kaatje de Jongh bereid gevonden om een verklaring af te leggen. Deze Kaatje, een achttienjarige steenwerkster, zou op 12-jarige leeftijd eveneens door Johannes van Houten onzedelijk zijn betast.

Geneesheer Van der Lee verklaart alsnog dat de geconstateerde irritatie waar het kind onder leed, veroorzaakt kan zijn door de mishandeling die zij zegt te hebben ondergaan ⁶⁸.

Voorbereidingen ten behoeve van de gerechtelijke vervolging

Het ziet er niet goed uit voor Van Houten. Ook de publieke opinie heeft zich tegen hem gekeerd: tweederde van de leerlingen is reeds van school gehaald.

B&W zitten nog steeds in hun maag met de keuze tussen het wel of niet sluiten van de school. Zij leggen het probleem voor aan de Commissaris van de Koning, in een brief van 5 maart 1853.⁶⁹

De Commissaris meent, gezien zijn antwoord van 10 maart ⁷⁰, dat de school niet bij wijze van straf kan worden gesloten, maar dat de burgemeester wel tot sluiting kan overgaan indien de handhaving van de openbare orde en de zedelijkheid daarmee zijn gediend.

Inmiddels heeft ook de Officier van Justitie vanuit Leiden gereageerd per brief van 7 maart ⁷¹. Hij beoordeelt de klachten tegen Van Houten vooralsnog te zwak, maar gelooft wel dat er nog maar weinig nodig is om een dagvaarding te kunnen vragen. Hij wenst met name nog een verhoor van Kaatje de Jongh en een onderzoek naar de bewering dat Johanna Mooi bij het verlaten van het schoolgebouw (om de kinderen binnen te roepen) heeft gehuild. Voorts zou hij graag zien dat (de vierjarige!) Aaltje Pels Johanna's verhaal tegenover Bredius bevestigt.

Men kan Bredius niet verwijten dat hij niet zijn best doet om de waarheid boven water te krijgen. Reeds op 9 maart beantwoordt hij niet alleen de vragen van de Officier, maar voegt hij daarbij zelfs de resultaten van (uit eigen beweging gehouden?) nieuwe getuigenverhooren⁷².

Niemand heeft Johanna Mooi op de bewuste dag zien huilen. Johanna zelf heeft overigens in verband daarmee verklaard dat zij bij het naar buiten gaan al niet meer hilde. Ook de eerdere aanranding zou, zo meent Johanna, door niemand zijn opgemerkt.

Van Aaltje Pels is Bredius, zoals te verwachten viel, niet veel wijzer geworden.

Kaatje de Jongh is wel door Bredius verhoord, maar een kopie van het proces-verbaal is niet in het archief aanwezig.

Concreter is de opmerking van Bredius, dat “*er velen zijn die gelijke handelwijze van Van Houten hebben ondergaan, doch zich stil houden uit schaamte en vrees van in de zaak betrokken te zullen worden*”. Hij noemt in dit verband:

- Lijsje Stolwijk, echtgenote van Theodorus Kooijman, die haar kinderen wegens hetgeen haar als klein meisje door Van Houten is aangedaan, niet naar diens school laat gaan.

- Jacob de Koning, die zijn dochter om diezelfde reden deze winter van school heeft gehaald.

Ook schoolopziener D. van Hinloopen Labberton mengt zich vanuit Gouda in de kwestie, met een brief van 18 maart 1853 ⁷³. Hem zijn berichten van “*zeer bedenkelijke aard*” ter ore gekomen. Hij vraagt zich af of het niet tijd wordt dat B&W hem officieel mededeling doen van de

kwestie (hadden zij daar niet aan gedacht?). Het lijkt hem wenselijk te proberen of Van Houten niet uit eigen beweging zou willen vertrekken.

Maar zo snel zal Van Houten zich niet gewonnen geven.

De kwestie is inmiddels bij de kantonrechter in behandeling. In een brief van 25 maart ⁷⁴, verzoekt de rechter om nadere gegevens omtrent de door hem opgeroepen of nog op te roepen getuigen.

B&W antwoorden per kerende post ⁷⁵ en verstrekken de geboortedata van de drie oudste dochters van Jacob de Koning (zij blijken te zijn geboren in resp. 1833, 1835 en 1840).

Er komen nu ook een aantal nieuwe namen naar voren:

- Jacoba (1825) en Aafje (1832), dochters van de weduwe J. Oskam;
- Grietje (1817), Aartje (1819), Aaltje (1823) en Anna Maria (1829), dochters van Cornelis van Briemen.

Tot nu toe is Van Houten blijkbaar nog doorgegaan met lesgeven. Dit verandert nadat hij op 5 april door de rechter-commissaris van de Arrondissementsrechtbank te Leiden wordt gedagvaard en aldaar (volgens geruchten) in verzekerde bewaring wordt gesteld ⁷⁶. Het onderwijs te Barwoutswaarder wordt gestaakt, waardoor Van Houtens vrouw, Geertruy Berg, zonder inkomsten geraakt. Zij stelt B&W voor dit op te lossen door haar toestemming te verlenen om een "*bewaar- of klein kinderschool*" op te richten, waarmee zij in haar onderhoud zal kunnen voorzien. Bredius voelt hier kennelijk wel voor (mevrouw Van Houten geniet volgens hem algemene achting) ⁷⁷.

De schoolopziener is het niet met hem eens. Hij schrijft dat het verzoek van mevrouw Van Houten moet worden afgewezen, omdat het leiden van een bewaarschool bekwaamheden vereist "*die zij stellig niet bezit*". Hij zou het bovendien beter achten, als mevrouw zich onthield van "*bemoeiing met kinderen*". Naar zijn inzicht is ook geen waarneming van de schoolmeester mogelijk, omdat de schoolgelden in de gegeven omstandigheden onvoldoende zullen zijn. De school moet dus dicht ⁷⁸.

De beschuldiging

De rechter-commissaris maakt in zijn brief van 15 april ⁷⁹ een eind aan de geruchten: er is sprake van een bevel van voorlopige aanhouding. Dit is gebeurd op grond van de beschuldiging van "*opwekking van minderjarigen tot onzedelijkheid en van verkrachting*".

De beklaagde ontkent alle schuld en dus zal het bewijs "*zeer moeilijk zijn*", maar misschien zal Van Houten "*door het voorhouden eener reeks van feiten tot erkenning van het een en ander kunnen worden gedrongen*", oppert de rechter. Hij verzoekt vervolgens door burgemeester Bredius op de hoogte te worden gebracht van de geruchten omtrent de getuigen die er (volgens eerdere uitlatingen van de burgemeester) zouden zijn.

Inmiddels blijkt van Lijsje Stolwijk (35) reeds een getuigenis te zijn afgenomen. Zij heeft, zo vertelt de rechter-commissaris in zijn brief, verklaard dat zij op haar achtste en negende jaar Van Houtens school heeft bezocht en dat Van Houten "*gewoon was haar en andere meisjes onder het opseggen der les op het blote lijf en tusschen de beenen te betasten, terwijl sommige jongens dit dikwijls zagen en daarom lagchten*". Helaas kan zij zich niet herinneren met welke kinderen zij destijds op school heeft gezeten.....

Hier ligt, volgens de rechter, weer een taak voor burgemeester Bredius, die wordt verzocht de oud-leerlingen op te sporen en te ondervragen.

Bredius reageert, snel en degelijk als altijd, op 18 april ⁸⁰. Hij heeft een tweetal oud-leerlingen gevonden en gehoord:

- Lijsje Hoogendoorn (35), thans gehuwd met schipper Herman Hamerslag, was (naar schat-

ting) 9 á 10 jaar oud, toen Van Houten haar *“de rokken oplitte en op het lijf en tusschen de beenen betaste, welk laatste hij ook wel deed onder het opzeggen der les”*. Lijsje heeft haar ouders destijds gemeld dat zij *“vrees had die school te bezoeken”*. Haar vader heeft Van Houten daar wel over aangesproken, maar deze ontkende en wilde Lijsje een boekje als *“prijs”* geven. - Gijsje Visser (33) was ongeveer van dezelfde leeftijd als Lijsje Hoogendoorn, toen zij de school bezocht. Zij heeft dezelfde ervaringen als de beide Lijsjes. Ook zegt zij bang te zijn geweest voor Van Houten, maar haar ouders heeft zij (uit angst voor de schoolmeester) nooit ingelicht. Later is zij nog te Woerden naar school gegaan.

Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland hebben hun conclusies reeds getrokken, gezien het extract van hetgeen tijdens de vergadering is behandeld⁸¹. Van Houten wordt, met ingang van de dag volgend op de ter post bezorging van de brief⁸², voor zes weken geschorst.

De afloop en de nasleep van de zaak

Lange tijd blijven betrokkenen van enig woord in geschrift verstoken, maar op 9 september 1853 verschijnt dan eindelijk een brief van de Officier van Justitie te Leiden⁸³. De Officier deelt tot zijn *“leedwezen”* mee, dat Van Houten door het Provinciaal Gerechtshof *“buiten vervolg (...is) gesteld”*.

“Met weezin zal ik deze ellendeling dus heden ontslaan”, lucht de Officier zijn hart. Hij geeft de burgemeester in overweging om Van Houten te ontslaan.

Onmiddellijk verzoekt burgemeester Bredius de Commissaris van de Koning het *“noodige te willen aanwenden dat zijn (Van Houtens) acte van algemeene toelating volkomen wordt ingetrokken”*.⁸⁴

De Commissaris meent echter dat men zich in de eerste plaats dient te wenden tot de districts-schoolopziener *“teneinde voor dezen zaak behoorlijk geïnstrueerd ter tafel van de commissie⁸⁵ gebragt worde”*.⁸⁶

De burgemeester stelt vervolgens de schoolopziener op de hoogte van de situatie⁸⁷ en verzoekt hem het nodige te willen doen om de akte van Van Houten in te trekken. Bredius zinspeelt daarbij op de (gegronde) veronderstelling dat de Officier van Justitie wel bereid zal zijn om inzage in de processtukken te geven aan de schoolopziener of de Provinciale Commissie van Onderwijs. Letterlijk geeft hij de door de Officier gebruikte uitdrukking dat deze *“met weezin dien ellendeling heeft moeten ontslaan”* weer.

De schoolopziener reageert maar niet en op 1 februari 1854 besluit Bredius hem nog eens aan te schrijven⁸⁸.

De situatie is er kennelijk ook voor Van Houten niet gemakkelijker op geworden. Al enkele malen heeft hij B&W verzocht het onderwijzen te mogen voortzetten.

Bredius schrijft aan de schoolopziener dat *“ik mijn goedkeuring aan zijn (Van Houtens) voor-nemen niet kan verleenen ofschoon het te verwachten is dat, bij langer verwijl, hij zijn voor-nemen zal ten uitvoer leggen, vermits hij reeds in de gelegenheid is om een lokaal voor eene school te bekomen”*.

Bredius peilt vervolgens bij de schoolopziener of het niet mogelijk is om een nieuwe onderwijzer aan te stellen. Men heeft er al een op het oog: Van Zijll Langhout.

De schoolopziener is ziek geweest en vraagt *“verschooning”* voor zijn late reactie⁸⁹. Hij dringt er vervolgens op aan te proberen of Van Houten vrijwillig wil afzien van zijn *“admissie”* en heeft ditzelfde ook al aangegeven in zijn advies aan de Provinciale Commissie van Onderwijs.

Daar schieten burgemeester en wethouders niet echt veel mee op. Na van het kastje naar de muur te zijn gestuurd, moeten zij nog tot 27 juni 1854 wachten tot Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland uitspraak doen⁹⁰.

Gedeputeerde Staten overwegen dat Van Houten “*ter zake van verregaande onzedelijke handelingen*” reeds voor zes weken is geschorst. Zij oordelen dat “*zoodanige handelingen waaraan hij zich bij herhaling gedurende vele jaren heeft schuldig gemaakt hem geheel onwaardig maken het ambt van onderwijzer der jeugd te blijven bekleden*”. Tevens ontzegt men Van Houten het recht op en genot van de speciale aanstelling als onderwijzer van een bijzondere school.

Inmiddels heeft Van Houten wethouder Brunt verzocht om bij hem thuis te komen⁹¹. Brunt heeft hem verteld dat bericht uit Den Haag is gekomen. Volgens Brunt heeft Van Houten daarop “*zijne acte van algemeene toelating als onderwijzer in de 4e rang en zijne speciale aanstelling als onderwijzer in de bijzondere school der 2e klasse alhier (....) vertoon en dezelve vervolgens in diens (Brunts) tegenwoordigheid heeft verscheurd, onder bijvoeging om dit aan de burgemeester te zeggen alsook dat hij in het vervolg geen school meer zoude houden*”. Aan een officiële mededeling van B&W heeft Van Houten kennelijk geen behoefte meer. Hij geeft althans geen gehoor aan de oproep van de raad om ter vergadering te verschijnen.

Van Houten blijft nog een aantal jaren te Barwoutswaarder wonen.

Op 5 februari 1862 vestigt hij zich met zijn echtgenote en zijn dochter Adriana (42) te Woerden en betreft daar een woning aan de Pannebakkerijen.

Mevrouw Van Houten overlijdt kort daarna, op 17 april.

Johannes van Houten, inmiddels kennelijk weer barbier van beroep, woont met zijn dochter nog enige jaren te Woerden, afwisselend aan de Pannebakkerijen en de Haverstraat.

De oud-schoolmeester overlijdt op 8 mei 1870. Hij is dan 87 jaar oud⁹².

Een aanranding

Anna Vliegthart, oud 29 jaren en onderwijzeres van beroep⁹³, deed op 23 januari 1883 aan-gifte van een beangstigende ervaring.

De avond daarvoor, omstreeks elf uur, toen zij al op bed lag, hoorde zij het geluid van voet-stappen rondom haar woning en ook dacht zij te horen dat iemand aan de klink van de deur rom-melde.

Zij deed haar slaapkamerraam, dat uitzicht bood op het erf van de woning, een stukje open en riep tot drie maal toe “*is er volk, kom dan hier aan het raam*” of woorden van gelijke strekking. Niemand antwoordde uiteraard, maar even later hoorde Anna geluiden in haar huis en het was duidelijk dat iemand haar slaapkamer naderde.

Zij kon “*een manspersoon*” zien die haar “*terstond aangreep en waarmede zij aan het worstelen raakte*”.

“*Stil maar*”, zei de man om haar te sussen, maar Anna had zich inmiddels losgeworsteld en riep door het nog openstaande slaapkamerraam luidkeels om hulp.

Dit hulpgeroep had het gewenste effect: Anna’s overbuurman Joost Mooij, een 51-jarige werk-man, werd door zijn vrouw Kaatje de Jong⁹⁴ gewekt met de woorden: “*Mijn God man, hoor nu eens wat een geschreeuw!*”

“*Daar is wat aan de hand*”, concludeerde Joost Mooij, “*Wij moeten er uit!*”

Zowel Mooij als zijn vrouw stonden op en haastten zich naar buiten, waar zij spoedig de bron van het geguil ontdekten: het was Anna Vliegthart, die haar hoofd uit het raam van haar slaap-kamer stak en “*al schreeuwende van ontsteltenis*” Mooij toeriep: “*Daar is een kerel in huis!*”

“*Bedaar maar, ik ben het*”, antwoordde Mooij, die vervolgens naar de keukendeur liep en con-stateerde dat deze niet geheel gesloten was. Het echtpaar Mooij besloot dat de mannelijke helft de keukendeur zou vasthouden, om de indringer het ontsnappen te beletten, terwijl Kaatje enkele buurmannen te hulp ging halen.

Wat eerder al had Leonardus Johannes Verkleij (20) gehoord dat iemand zingend over de openbare weg kwam aanlopen. Het zingen hield voor zijn deur op en kort daarop hoorde hij iemand kloppen op deuren en ramen van de woning waarin juffrouw Vliegenthart woonde.

Hij vond dit echter wel wat vreemd, omdat hij niet begreep waarom iemand nog zo laat bij de juffrouw zou aankloppen. Misschien, zo dacht hij, kwam het lawaai bij een van de andere burens vandaan.

Even later hoorde hij een gegil, dat hem deed denken dat er iemand in de Rijn was gevallen. Hij stond onmiddellijk op en ging naar buiten.

Anna's belager ondertussen, poogde haar gegil te dempen door zijn hand op haar mond te drukken.

Zij wist zich echter nogmaals los te rukken en vluchtte door de voorkamer in de richting van de buitendeur, terwijl de indringer achter haar een pulletje omstootte of opzettelijk brak.

Anna bereikte haar voordeur en trok deze open...

Jan Hage (39) en Jacob Pels(29), werklieden van beroep, werden door Kaatje de Jong met luide stem gewekt: "*Er is een kerel in huis van de schooljuffrouw! Kom jelui helpen!*"

De twee buurmannen stonden onverwijld op en haastten zich naar het huis van Anna Vliegenthart.

Kaatje de Jong werd inmiddels door haar echtgenoot naar de voordeur gedirigeerd, zodat ontsnapping via deze uitgang ook niet meer mogelijk was.

Op dat moment kwamen Jan Hage en Jacob Pels bij diezelfde voordeur aan, juist op tijd om te zien hoe de onderwijzeres naar buiten kwam.

Anna zocht haar toevlucht in de boerderij van overbuurman Arie Stolwijk, om daar "*van de ontsteltenis te bekomen*" en de verdere afhandeling van de zaak in de bekwame handen van de burens te laten.

Hage en Pels gingen Anna's huis binnen en liepen door de voorkamer in de richting van de slaapkamer, daarbij de indringer voor zich uit jagend.

Leonardus Verkleij kwam aanlopen op het moment dat door het slaapkamerraam van de juffrouw "*een manspersoon liet afglijden op den grond en een klein eindje wegliep*".

Ook Joost Mooij had gehoord dat iemand zich uit het raam in het zand liet vallen en riep naar zijn vrouw: "*Pas op, daar komt hij aan, grijpt hem!*"

Dat deed Kaatje en zij deed meer: zij wierp de indringer tegen de grond, terwijl Hage, Pels en Mooij toesnelden.

Verkleij intussen, ziende dat alles onder controle was, ging naar huis om zich "*behoorlijk aan te kleeden*".

Van alle aanwezigen was Kaatje de Jong de enige die de indringer herkende: "*Het is de schoolmeester van Barwoutswaarder!*"

En zo was het maar net: de indringer was hulponderwijzer Otto Klomp (21)⁹⁵.

De "arrestant" werd naar het huis van burgemeester Knijff gebracht. Laatstgenoemde maakte op 24 januari het proces-verbaal op, gebaseerd op de verklaringen van Anna Vliegenthart, Joost Mooij, Jan Hage, Jacob Pels en Leonardus Verkleij.

Op dat moment had Otto Klomp Barwoutswaarder reeds verlaten en woonde hij bij zijn ouders aan de Daalsedijk te Utrecht⁹⁶.

Otto Klomp hield de eer aan zichzelf en verzocht diezelfde dag (24 januari) nog om eervol ontslag⁹⁷.

De raad was met de kwestie echter enigszins verlegen. Raadslid Van Doorn vroeg zich af of de

gemeenteraad wel gerechtigd was om eervol ontslag te verlenen aan Klomp “*na al hetgeen met hem is voorgevallen*” en verklaarde dat hij de afhandeling van het tegen de onderwijzer opge-
maakte proces-verbaal wilde afwachten. Hij vreesde dat “*De Raad soms een minder goed figuur
in deze zaak zal maken*”.

Raadslid Streng voerde ter verdediging aan dat Klomp in de school nimmer iets had misdaan en
dat hij een zeer goed onderwijzer was.

Uiteindelijk werd besloten om Klomp “*eenvoudig doch niet eervol*” ontslag te verlenen⁹⁸.

Noten:

1. Schrijver maakt deel uit van de werkgroep “onderwijs”, die historisch onderzoek ver-
richt naar het onderwijs aan de openbare scholen in het werkgebied van de Stichts-
Hollandse Historische Vereniging. De werkgroep bestaat voorts uit mevrouw A.L.M.M.
Maessen-Jansen en mevrouw P.C.M. Kruijt-Brok.
2. Zoals ik opmaak uit de verklaringen van oud-leerlingen in verband met de ontucht kwestie,
die later in dit artikel wordt behandeld.
3. Er bestonden tot aan 1857 vier rangen in het onderwijsstelsel, afhankelijk van het aantal
vakken dat de onderwijzer beheerste. Bij de vierde rang was dit beperkt tot enige bedre-
venheid in lezen, schrijven en rekenen.
Bij de derde rang kwam hierbij enige kennis van de beginselen van de Nederlandse taal en
het rekenen met breuken; de 2e rang vereiste daarboven enige kennis van aardrijkskunde en
geschiedenis; voor het verkrijgen van de eerste rang tenslotte werd de onderwijzer geacht
ook bekendheid te bezitten met de beginselen van wis- en natuurkunde. Bron: Lager onder-
wijs in de spiegel der geschiedenis 1801-1976 - J.H. Meijsen (samenst.) - Staatsuitgeverij,
Den Haag 1976.
4. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 81,
volgnr. 368
5. Als boven, volgnr 369.
6. Als boven, volgnrs. 415 en 424.
7. Als boven, volgnr. 429 alsook Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 27, raads-
notulen 31-8-1846.
8. Zie noot 3
9. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 29,
register van tijdelijke vrijdom grondbelasting etc.
10. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 29,
raadsvergadering 15-2-1859. In datzelfde jaar, bij de beschrijving van de boedel, wordt het
geheel op slechts f 2.700,- getaxeerd.
11. In zijn verslag aan B&W van 4-2-1879, gem.archief Barwoutswaarder, inv.nr. 114, volgnr.
50a.
12. Notariële akten Woerden, notaris W.A. van Zijst, inv. Nr. 27, volgnummer 3722, d.d. 7-12-
1859.
13. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 55,
volgnr. 89.
14. De akte en bijbehorende stukken omtrent de koop zouden zich moeten bevinden in de in-
en uitgaande correspondentie over 1859; het register behorend bij dit inventarisnummer
verwijst daar althans naar.
Deze stukken werden helaas niet op de aangewezen plaats aangetroffen.
15. Die van 30-9-1859, Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder
inv.nr. 29.
16. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 30,
raadsvergadering 23-8-1877.

17. Als boven, raadsvergaderingen 4-9-1877 en 13-11-1877.
18. Als boven, raadsvergadering 12-3-1878.
19. Als boven, raadsvergaderingen 30-4-1878 en 27-5-1878.
20. Als boven, raadsvergadering 27-8-1878.
21. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 113, stuknummers 172, 181, 254 en 271.
22. Als boven, inventarisnr. 30, vergadering van 17-12-1878 en inventarisnr. 113, volgnr. 316.
23. Als boven, inventarisnr. 30, vergadering van 10-1-1879.
24. Als boven, inventarisnr. 114, volgnr. 15.
25. Als boven, volgnr. 16.
26. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 114, volgnummers 33, 50, 50a en 65 alsook inventarisnr. 30, vergadering van 7-2-1879.
27. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 114, volgnr. 69.
28. Als boven, volgnr. 93a.
29. Als boven, volgnrs. 159 en 186.
30. Als boven, volgnr. 239 (voorlopig koopcontract) en inventarisnummer 501 (definitieve koop).
31. De bouwtekening van de school uit 1880 werd opnieuw gebruikt bij de verbouwing in 1915. Om die reden treft men dit ontwerp ook niet aan bij de archiefstukken betreffende de bouw in 1880, maar bij het bestek van 1915, onder inventarisnummer 507. Een bouwtekening van de onderwijzerswoning werd wel bij het bestek van 1880 bewaard (onder inventarisnummer 502).
32. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 114, volgnr. 246 en 115, volgnr. 21. Voor degenen die geïnteresseerd zijn in de financiële afwikkeling van de bouw, inclusief subsidie en geldlening, verwijs ik naar gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 115, volgnrs. 63a, 65, 113 en 135.
33. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 114, volgnrs. 66, 252 en 261.
34. Als boven, inventarisnr. 114, volgnr. 298a en inventarisnr. 30, pag. 134r.
35. Als boven, inventarisnr. 115, volgnrs. 105 en 107.
36. Als boven, inventarisnr. 503.
37. Als boven, inventarisnr. 33, pag. 88r.
38. Als boven, inventarisnr. 34, pagina's 6v, 11v en 33r alsook inventarisnr. 504.
39. Als boven, inventarisnr. 34, pag. 35r en 35v.
40. Als boven, inventarisnr. 35, pag. 73v.
41. Als boven, inventarisnr. 35, pag. 75v.
42. Als boven, inventarisnr. 35, pag. 98v.
43. Als boven, inventarisnr. respectievelijk 509 (1871 en 1877) en 510 (1892)
44. Uit de inventaris van 1871 weten wij echter dat er zich een vaste kast onder de trap bevond.
45. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 510 en 511.
46. In 1892 wordt wel melding gedaan van de aanwezigheid van penhouders, leien en griffels, maar aantallen worden daarbij niet vermeld.
47. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr., 29 raadsvergaderingen 15 en 18 februari 1859).
48. Van Houten gaf, wegens schorsing, al geen les meer sinds 5-4-1853. De sollicitatie van zijn opvolger vond plaats in augustus 1854. De aanstelling werd pas in november door de provinciale overheid goedgekeurd.
49. Kennelijk reeds voor 1-4-1909 met ontslag.

50. Met onderbreking wegens dienstplicht 1917-1918.
51. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Rietveld, inventarisnr. 24, pag. 37.
52. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr.30, pagina 79v.
53. Als boven, inventarisnr. 30, raadsvergaderingen 29 november en 11 december 1875. De data van geboorte en overlijden zijn ontleend aan het bevolkingsregister over het tijdvak 1862/1881.
54. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 33, pagina's 15v, 19r, 23v, 25v, 27r en 28r.
55. Als boven, inventarisnr. 34, raadsvergaderingen van 16-3-1920 en 14-4-1921, alsook inventarisnr. 235.
56. Als boven, inventarisnr. 33, raadsvergadering 27-2-1909.
57. Als boven, inventarisnr. 32, pagina's 68v en 70r.
58. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Rietveld, inventarisnr. 23, pag. 46r.
59. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 95, volgnr. 53.
60. Als boven, inventarisnr. 132, volgnr. 303.
61. Als boven, inventarisnr. 113, volgnr.23a.
62. Als boven, inventarisnr. 133, volgnr. 28.
63. Als boven, inventarisnr. 156, volgnr. 450.
64. Als boven, inventarisnr. 88, volgnr. 36.
65. Als boven, volgnr. 36a.
66. Als boven, volgnr 36a/42, datum 3-3-1853.
67. Als boven, volgnr. 36a/42a.
68. Deze verklaring werd meegezonden met de brief die in de vorige noot is vermeld.
69. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 88, inventarisnr. 43/36b.
70. Als boven, volgnr. 36d/ 47.
71. Als boven, volgnr. 36c/ 46
72. Als boven, volgnr. 36c/46a.
73. Als boven, volgnr 36f/52.
74. Als boven, volgnr. 36g/57.
75. Als boven, volgnr. 36g/57a.
76. Blijkens mededeling van B&W aan de schoolopziener d.d. 7-4-1853. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 88, volgnr. 36h/64.
77. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 88, volgnr. 36i/65; brief van B&W aan de schoolopziener.
78. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 88, volgnr. 36k/68, brief van datum 13-4-1853.
79. Als boven, volgnr. 36L/69.
80. Als boven, volgnr. 36L/69a.
81. Als boven, volgnr. 36n/83.
82. De brief is gedagtekend 26 april. De schorsing vond plaats met ingang van 7 mei., zoals blijkt uit de brief waarnaar in noot 34 wordt verwezen.
83. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 88, volgnr. 36o/39.
84. Als boven, volgnr. 36o/139a.
85. Bedoeld wordt de Provinciale Commissie van Onderwijs.
86. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 88, volgnr. 36p/153o; brief van 30-1-1853.

87. Als boven, inv.nr. 36q/160, brief van 4-11-1853.
88. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 89, volgnr. 15.
89. Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 89, volgnr 18/15, brief van 8-2-1854.
90. Als boven, inv.nr. BN 123.
91. Zoals blijkt uit de brief van B&W aan Gedeputeerde Staten van 7-7-1854; Streekarchief Rijnstreek Woerden, Gemeentearchief Barwoutswaarder, inventarisnr. 89, volgnr. 123a.
92. Bevolkingsregister Woerden, 1862-1881, deel 1, pag. 161, 203, 233, 234 en 267; deel 5, pag. 339; deel 6, pag. 98.
93. Zij was in ieder geval niet werkzaam aan de openbare school te Barwoutswaarder/Rietveld. Op 1 mei 1874 vestigde zij zich te Woerden vanuit Dordrecht (haar geboorteplaats). Aldaar wordt zij vermeld met het beroep van onderwijzeres. Het is (nog) niet duidelijk of zij ook in Woerden werkte. (Bron: Bevolkingsregister Woerden 1855, 1862-1881 en 1881-1899). Op 5 augustus 1882 verhuisde zij naar Barwoutswaarder, waar zij tot 1 mei 1893 heeft gewoond.
Op die datum vertrok zij weer naar Woerden. (Bron: Bevolkingsregister Barwoutswaarder 1862-1881 en 1882-1919). Anna Vliegenthart wordt wel genoemd als sollicitante naar de functie van onderwijzeres nuttige handwerken aan de openbare school te Barwoutswaarder/Rietveld. Zij trok haar sollicitatie echter in toen bleek dat de lessen niet na de normale schooluren konden worden gegeven (bron: archief gemeente Rietveld, inv.nr. 22, pag. 45r, raadsvergadering van 15-2-1887).
94. Dit zou zeer wel dezelfde Kaatje de Jong(h) kunnen zijn als de 18-jarige Kaatje die voorkomt in het vorige hoofdstuk over de kwestie Van Houten. Zij zou dan in dit verhaal 48 jaar oud zijn. Omdat dit gegeven voor het verhaal niet van belang is, werd hiernaar geen verder onderzoek verricht.
95. Otto Klomp werd per 11-10-1882 als tijdelijk onderwijzer aangesteld. Hij was de enige sollicitant. (Bron: Archief gemeente Barwoutswaarder, inv.nr. 117, stuknr. 264). Met ingang van 1-12-1882 ontving hij zijn vaste aanstelling, niet in de laatste plaats omdat hij naar tevredenheid functioneerde tijdens zijn proefperiode. (Bron: Archief gemeente Barwoutswaarder, inv.nr. 117, stuknr. 306, raadsvergadering 28-11-1882).
96. Archief gemeente Barwoutswaarder, inv.nr. 118, stuknr. 26. Onder dit nummer worden zowel het proces-verbaal als de begeleidende brief aan de Officier van Justitie bewaard.
97. Archief gemeente Barwoutswaarder, inv.nr. 118, stuknr. 29
98. Archief gemeente Barwoutswaarder, inv.nr. 31, pag. 33r., raadsvergadering 30-1-1883.